

МОВА ЯК ДУХОВНА СУБСТАНЦІЯ В РЕЛІГІЙНІЙ КАРТИНІ СВІТОБУТТЯ

В.А. Жадько

Що таке релігія? Закон тотожності вимагає чіткої визначеності щодо змісту самого терміна «релігія» і самої онтології цього феномена. Це тим більше потрібно зробити, що нинішня мода на релігійність заважає об'єктивному аналізу цього складного духовного утворення.

Семантично «релігія» походить від латинського *religio*, але тлумачень тут безліч. «Философская энциклопедия» (М., 1967. — Т. 4. — С. 489) лаконічна — культ богів; «Философский энциклопедический словарь» (М., 1983. — С. 576) дає такий перелік: благочестя, набожність, святиня, предмет культу; аналогічний словник (Философский энциклопедический словарь. — М., 1997. — С. 391) повторює попередній, але без «предмета культу». «Словник іншомовних слів» сталінської доби (К., 1951. — С. 560): віра в існування надприродних сил — бога або богів, духів, ангелів і т. д.; новітній СІС (К., 1999. — С. 493) зупиняється на «набожності».

«Этимологический словарь русского языка» М. Фасмера (М., 1987. — Т. 1. — С. 466) також дає латинське *religio, religiosus* — «набожний». «Довідник синонімів української мови» (К., 2000. — Т. 2. — С. 521) наводить такий синонімічний ряд: «Релігійний (який вірить у бога), богомільний, віруючий, вірний; набожний, святобливий, благочестивий (який вірить у Бога й старанно виконує всі релігійні обряди); богобоязливий, богобоязний, богобоязкий, богобійний (який боїться порушувати заповіді Святого Письма); христоробкий, христоробливий».

Широкий перелік значень наводить «Латинско-русскій лексиконъ» (М., 1849. — С. 411), що закономірно: християнська релігія (православ'я) була офіційною державною релігією Росії, отже, якихось

атеїстично-еретичних думок у суспільстві не було, якщо не вважати такими конфесійні розбіжності, на які зважала РПЦ. «*Religio, opis* — боязнь, богобоязливість, богослужіння, віра, сповідання віри; совістливість, совість, сумнівність, зачудування; провина, гріх; святість; зобов'язаність, посада; точність, ретельність у спостереженні, виконанні чого-небудь; повага, шанування; благочестя, благоговіння».

Наведений перелік значень дає підстави говорити про надзвичайно важливу духовну реальність, яку охоплює слово релігія. Маючи ці значення, можна дати визначення через родовидові відмінності. Хоча й виникає проблема, яку ознаку вважати родовою, а які — видовими. Богослови переконані, що родовою слід вважати людинотворчу функцію релігії, якою вона вважає феномен мови. Тому всі ознаки відносяться до мови, яка презентує духовну основу світу; духовне первоначало — це безумовна аксіома, яку непотрібно доводити, в неї потрібно свято вірити. Звідси святість і віра є визначальними характеристиками першооснови світу, яка і є Святий Дух, Бог, який творить людину як споріднену з ним(-и) істоту, яка, найперше, має вірити в це і на основі віри розвиватись як духовна істота.

Якщо неупереджено підійти до біблійних текстів, ми маємо в них чітке твердження: «*Споконвіку було Слово, і Слово було у Бога, і Слово було Бог. Воно у Бога було споконвіку. Все через Нього постало, і ніщо, що постало, не постало без Нього. В Ньому було життя, і життя було світлом для людей. І світло у темряві світить, і темрява не огорнула його*» (Йоан, 1:15). Споконвіку, тобто завжди, Слово презентується у Всесвіті тим, що фізика називає полем, що має певну енергетичну напругу, а Старий Заповіт у Книзі Буття називає Духом Божим, інакше — світотворчим. Але це потребує пояснень.

Отже, Книга Буття починається з того, що: «*Спочатку створив Бог небо і землю. Земля ж була безвидна і пуста, і тьма над безоднею, і Дух Божий носився над водою. І сказав Бог: хай буде світло. І стало світло. І побачив Бог світло, що воно гарне, і відділив Бог світло від тьми. І назвав Бог світло днем, а тьму ніччю. І був вечір, і був ранок: день один*» (Буття, 1:1-5).

Ми хочемо довести, що два посилення тотожні за змістом і суттю. На цьому наголошують не тільки теологи, але й філософи. Для перших — світ незмінний у своїй вихідній духовній основі, а тому різниці між віками не може бути. Оскільки вона є на рівні світопізнання, народжується єдинорідний і єдиносутнісний Богові месія (в християнстві це боголюдина Ісус Христос), який і способом життя, і способом мовлення популяризує засади світобудови, або, що одне і те ж, їх проекцію

на людській соціум. *«Справжнім Світлом був Той, Хто просвітлює кожну людину, що приходить у світ. У світі Він був, і світ через Нього постав, але світ Його не пізнав. До своїх він прийшов, та свої не прийняли Його. А тим, що Його прийняли, що увірували в ім'я Його, дав владу дітьми Божими стати, які не від крові, не від тілесного бажання, не з волі людської, а від Бога народились. І Слово стало тілом, і перебувало з нами: і ми бачили славу Його, славу Єдинородного від Отця, сповненого благодаті й істини»* (Йоан, 1:9-14).

Проблема, як бачимо, в тому, що *«Світ Його не пізнав»*. Церква, яка наголошує на вірі як основі пізнання, вимушена говорити про гріховну природу людини, про її себелюбство, врешті-решт, схильність до спокус від лукавого, про дияволізм людської вдачі. Тому теологі не зобов'язані вести пастирську просвітницьку роботу серед людей, а філософи виходять із того, що істина і благодать не можуть бути пізнані одноомотно в акті сприйняття. Пізнання — це процес, супроводжуваний переходом вічності у час, людини як природного об'єкта — в суб'єкта, спорідненого з «істиною та благодаттю», з буттям суцього, буттям Бога — Ієгови, Ягве, Саваофа — всемогутнього суцього. Чуттєве сприйняття не може розкрити те, що розкривається і відкривається мисленням, яке представляє у мові і предметних образах суще в сутнісних значеннях і визначеннях. Воно сприймає Слово, Бога, Христа предметно-чуттєво, а не духовно, сутнісно. Філософи, розуміючи таку особливість чуттєвого світосприймання, відразу ж розділили знання на істинні (засобами мислення) і темні (образи, ідоли, подоби суцього, але не в благодатній формі істини). Про це йдеться у вченні Ф. Бекона про ідоли свідомості, які заважають і протидіють істинному пізнанню. Це означає, що свідомість, яка апелює до предметно-речової кореляції слова, ніколи не підніметься до прихованого в ньому сутнісного змісту, його духовного потенціалу, не стане на шлях істинностного світопізнавального мислення.

Зважаючи на сказане, стає зрозумілим, чому світ людей не впізнав Світло Святого Духу Слова, з яким прийшов до них споріднений із Ним Христос. Більшість, як годиться, впізнала в Ньому сина Йосипа і Марії, а не Сина Істини і саму Істину. Люди сприймали Мойсея і закони, передані ним від імені Бога, але вони нездатні змиритись із тим, що людина, яка відкрила істину і благодать через пізнання родового (батьківського) начала, може відкрито говорити про себе як посланця Бога і боголюдину. Це драма людини, яка не просто дивиться на світ, а дивується, зачудовується ним не стільки через його зовнішню привабливість, а його гармонійним, розумним облаштуванням, тобто

займає умоглядну позицію, вбачаючи в ньому розум і відчуваючи на собі благодатну силу умозріння, силу світового розуму. Бог — це і є розум, theos, а теоретик — від theoria, theoretikai — дослідження як умозріння. Вміння (ум-іння) людини власним розумом «бачити» роз-ум світобуття і робить її боголюдиною. Сприйняти це звичайним людям означало б для них власне приниження, тому вони не бажають подібних собі визнавати за богоподібних. *«Бога ніхто ніколи не бачив, тільки Єдинородний Син, що в лоні Отця, Він явив Його»* (Йоан, 1:18).

Сказане не означає, що кожна здатна до умозріння людина богоподібна і є боголюдиною. Чудо богоявлення людини полягає, очевидно, в умінні не тільки «бачити» і пізнавати розум світобуття, бачити Бога, але діяти богоподібно, розумно. Такий спосіб життя спроможні вести лише поодинокі люди, кількість яких за всю пізнавальну історію людства не перевищує, можливо, декілька десятків осіб. На питання фари塞їв: *«Хто ж ти такий? Що нам відповісти тим, хто нас послав? Що ти сам про себе скажеш?»*, Йоан Хреститель сказав: *«Я голос волаючого в пустелі: рівняйте дорогу для Господа, як сказав пророк Ісайя»* (Йоан, 1:22-23). Це і є голос і логос Всесвіту, всюди суцього у всьому вічному й безкінечному всюдисуцшому, яким є його польова природа. Водночас можна бути серед людей немовби в пустині, якщо немає розуміння ними суцього, про яке провіщає пророк як уособлення світового суцього у своєму мовленні.

Отже, якщо проаналізувати наведені місця з Книги Буття про початок творіння і споконвічність Слова під кутом зору самої природи і науки про неї — фізики, можемо припустити таке. Дух — це енергія (від гр. energeia — діяльність) як визначальна характеристика світобуття ($E = mc^2$), і людини також. Як бачимо, вона пропорційна квадрату швидкості світла, тобто є всеохопною властивістю безкінечно розпростороного суцього, є всесвітнім світлом вічності, «очитим оком» (Г. Сковорода), співмірним людському розуму, здатному умозріти його у Всесвіті. Звичайні очі розрізняють день і ніч, світло і темряву; «очиті очі» розуму завжди перебувають у світі абсолютного світла, тождного загальносвітовій енергії, яка, в свою чергу, завжди рівна собі самій. Вони не розрізняють, бо мають своїм об'єктом суще як єдине єдиносуще, адекватним представником якого є дух, енергетична напруга поля, силовими лініями якого є, з одного боку, різноманітні форми мовлення (мови різних народів), з іншого — єдина і одна логіка пізнавального мислення. Будь-яка предметно-речова презентація духу роз'єднує єдине, породжуючи драму і трагедію людського буття. Навпаки, єдність

людського і природного буття не втрачається, якщо світопізнання здійснюється на духовній основі: мова, як субстрат, пізнається мисленням в її субстанційній — енергетично-діяльній сутності.

Повертаючись до змісту першого дня творіння, можемо констатувати такі умовиводи. Дух є перше і єдине начало сущого; він же — мова єдиноносущого, його енергія, яка промовляє до всього існуючого в просторово-часовій обмеженості, яке без нього не має статусу буття, адже у всюдисущому єдиносущому немає порожнечі. Відносно людини Мова світу презентується Словом, засобами якого вона твориться як світовідповідна духовно-енергетична діяльна істота. Якщо це розуміти, Мова — Слово — Бог набувають однопорядкового статусу: вони творять світ «із нічого», адже створене для звичайної людини, її чуттєво-дотичної свідомості — це предмет, чітко визначений просторовими формами, які відрізняють його від інших предметних форм. Насправді ж «нічого» є «щось» основоположне вічне і безкінечне єдиносущє, здатне явити себе в обмеженій просторово-часовій формі, заспокоїтись у ній начебто для того, щоб людина могла розкрити свої очі для розумно-пізнавальної, а не тільки чуттєво-споглядальної діяльності, змогла підняти від існуючого мінливого (такого, що снує перед очима) до існуючого вічного, незмінного, абсолютного, визначити його формами мислення, а не просто позначити предметні форми, до яких вона причетна пасивно, відсторонено.

Світ позначається і пізнається людиною засобами слова. Спочатку створені небо і земля, тобто безкінечне і кінечне, обмежене. Воно безвидне і пусте, тому якимось чином його визначити неможливо, крім того, що воно наявно існує. Для пізнання воно пусте, огорнуте темрявою, в якій немає точки відліку, немає якогось дна. Але оскільки безвидне й пусте існує споконвіку, від самого «початку» (це не означає, що до нього нічого не було природного — йдеться про початок становлення людини як автономного суб'єкта пізнання, адже без цього вона об'єкт природи, тварина), його постійно супроводжує «Дух Божий» — енергія світла, яка не дає можливості зробити хибний висновок про обмеженість світу і його бездуховність, а навпаки, постійно актуалізує потребу в пізнанні, виході за межі наявно даного. Цей вихід людина здійснює засобами Слова, яке, звичайно, проголошує Бог як уособлення Слова: *«І сказав Бог: нехай буде світло! І стало світло»*.

Чому сказане, промовлене, проголошене слово стає світлом, якому радіє навіть сам Бог? Очевидно тому, що воно зі всією очевидністю продовжує для кожного, хто ним послуговується, межі його власного буття, обмеженого тілом, наближаючи до того буття, яке для пізнання

і є власне духовним, його власністю у вигляді вічного й безкінечного розуму, яку будь-якими засобами у нього відібрати неможливо. Тому через мову Дух стає Духом Божим — всесвітньо-всемогутнім у своїх можливостях охопити існуюче як єдиносуще. Без мови Дух Божий носить над водою, що символізує мінливість, плинність, невизначеність безвидно-бездонного пустого; разом із мовою з'являється постійність, сталість, визначеність, впевненість. Разом із мовою, яка є днем, світлом (це рівень загальнолюдської очевидності, адже для тварин поділ земної доби на день і ніч не має *принципового* значення), починається не лише процес світопізнання, але й процес самоусвідомлення, процес переходу людини з природного стану в стан богоподібний, відповідний загальному світоустрою. Це чітко видно зі змісту другого дня творення.

«І сказав Бог: нехай буде твердь посеред води, і нехай відділяє вона воду від води. І стало так. . . . І назвав Бог твердь небом. І побачив Бог, що це добре» (Буття, 1:6,8).

Створене фізично, але не назване словом, не має для людини духовно-пізнавального значення. Навпаки, назване і зрозуміле в змісті назви, стає твердиною посеред ще не визначеного і незрозумілого, в якому, як у воді, вона плаває, але пристати до твердого берега не може. Відкриття духовної опори, духовної твердині має в житті людини вирішальне визначальне значення, — вона твердо стоїть «на ногах», хоча б ґрунт при цьому був водним чи повітряним, навіть, вакуумним.

Для розуміння сутності релігії важливим є також положення, сформульоване у змісті третього дня творення. Тут йдеться про принцип світотворчості і, відповідно, світо- і людинопізнання. *«І сказав Бог: нехай проростить земля зелень, траву, сіючу насіння по роду і подобі її, і дерево плодоче, що приносить по роду своєму плід, в якому насіння його на землі. І побачив Бог, що це добре»* (Буття, 1:11-12). Добре те, що, по-перше, утверджується принцип монізму у світотворчості й світопізнанні: насіння дає плоди, в яких воно міститься у вигляді, готовому для подальшого, подібного попереднім, проростання в землі; по-друге, творення відбувається адекватним сказаному чином: сказав і стало так. Завдяки цьому зберігається єдність вихідного начала, первісна єдність існуючого із сущим.

Проблема з'являється після створення людини. З одного боку, вона створена *«по образу Нашому* (Божому — Ж.В.) *і за подобою Нашою»* (Буття, 1:26), з іншого, вона йому не подібна в тому, що стосується пізнання створеного. Бог як саме суще не може бути відносно себе самого суб'єктом пізнання. Інакше кажучи, пізнати суще як Універсум люди-

на і людство не можуть; їх роль у світобутті — з вдячністю сприйняти життя, повністю забезпечене природою у всіх його потребах. Проте, будучи подібною сутнісним засадам боготвореного світу, вона схильна до пізнання, але не об'єктивного, представленого мовою і мовленням Духа Божого, всесвітнім світлом енергії суцього, а суб'єктивного, коли у своїх висновках вона йде від себе, від «живого споглядання», тісно й органічно пов'язаного з психофізіологічним сомовідчуттям. Звичайно, що вона цього не знає, адже знання — категорія пізнання, тому починає пізнання від суб'єктивних вражень і устремлінь, а не від того, що такою є вимога об'єкта. Навпаки, об'єктивна реальність, уособлена Богом, промовляє (Бог і є Слово, Святий Дух мовлення світла суцього) чітке застереження: *«І заповідав Господь Бог людині, кажучи: від усякого дерева в саду ти будеш їсти, а від дерева пізнання добра і зла не їж від нього, бо в день, у який ти вкусиш від нього, смертю помреш»* (Буття, 2:16-17).

Це насправді так, адже життя Всесвіту є не що інше, як вічність, в якій ніщо не народжується і не зникає, а лише перетворюється з однієї форми в іншу. Життя (біологічне) людини співвідносне не з вічністю, а тимчасовістю, тому вона, йдучи в пізнанні від себе, а не від об'єктивної вічності, стає на хибний шлях оперування поняттями простору і часу, життя і смерті, починає діяти всупереч істині і благодаті як категоріям єдиносущого. Утримати людину від такого шляху неможливо з причини, про яку щойно йшлося: їй вроджена допитливість і спокуса «лукавого» (лукава спокуса), який «знає», по-перше, що Бог перебуває поза процесом пізнання — йому це не потрібно, по-друге, що людина уподібнює себе Богові за зовнішніми тілесними ознаками, а не за світотворчою силою (енергією) розуму, по-третє, що на початку процесу пізнання його наслідки не можуть бути відомі, по-четверте, що людина не схильна (гординя суб'єктивізму) до самокритики, а, навпаки, до пошуку винних.

Власне кажучи, ці якості людини і спокушають її до дияволізму, до гріха порушення настанови Бога, до проєкції на нього не притаманих йому властивостей. *«І сказав змій жінці: ні, не помрете, але знає Бог, що в день, у який ви вкусите їх, відкриються очі ваші, і ви будете, як боги, що знають добро і зло. І побачила жінка, що дерево хороше для їжі, і що воно приємне для очей і звабливе, тому що дає знання, і взяла плодів його і їла: і дала також чоловікові своєму, і він їв. І відкрились очі в них обох, і узнали вони, що оголені, і зшили смоковні листя, і зробили собі опоясання»* (Буття, 3: 4-7). Лукавство змія полягає в тому, що він обманув (спокусив) людину, оскільки, по-

перше, Бог не знає, що таке добро і зло, бо він і є благо й істина самі по собі, а не як продукти світопізнання (Бог, нагадую, світотворець як мовотворець); по-друге, люди, таким чином, не стануть богами, адже вони відразу відчували гріх пізнання і намагались повернутися в допізнавальний стан, але вже було пізно. З їхнього боку через те, що вони вже не могли забути враження від того, що їм відкрилась статева різниця між чоловіком і жінкою, яка до цього, звичайно ж, була відомою, але це не мало для них якогось значення: аксіомою було те, що людина — це Адам і Єва, чоловік і жінка як єдиносущє, як органічна єдність і цілісність. Із боку Бога тому, що він, по-перше, інтуїтивно, без споглядання, довідався про гріхопадіння, по-друге, вигнав із раю, не вибачивши їм порушення заповіді, порушення вихідної гармонії світоустрою.

Слід зазначити, що Бог визнає, що *«Адам став як один із Нас, знаючи добро і зло»*. Проте не забудемо, що для Бога знання добра і зла вигікає із онтології, а не гносеології. Бог — творець світу, який (світ) є безумовним благом; Бог знає не добро і зло, а те, що, ставши на шлях пізнання, людина (Адам) відійде від пізнання Блага, адже процес пізнання діалектичний, суперечливий, нескінченний, але постійно «приємний і звабливий», врешті-решт, руйнівний, проте позначуваний людиною як перетворюючий. Зло для Бога не продукт його пізнання (як і добро), а онтологія, спосіб буття людини, що стала на шлях пізнання, шлях Каїна. Справа полягає не в тому, щоб знати, що є добро і що зло, а в тому, щоб продовжувалось утверджуватися всезагальне Благо. Людина ж обов'язково почне трансформувати свої знання в процес світоперетворення і порушить також дерево життя, саму природу. Ось у цьому застереження Бога, що Адам, як один із богів за знанням того, що онтологія добра може стати онтологією зла, але не будучи творцем Блага, *«як би не простягнув руки своєї, і не взяв також від дерева життя, і не вкусив і не став жити вічно. І вислав його Господь Бог із саду Едемського, щоб обробляти землю, з якої він взятий»* (Буття, 3:22-23).

Пізнавати можна, але зовсім не дя того, щоб перетворювати об'єкт пізнання, а щоб пізнати світ як Дух Божий, як Слово, як Мову, як самого Бога, відкрити в собі світ їх світлої благодаті, освітити зсередини світ душевних порухів і бажань, створити себе як істоту — носія і джерела благодатної сили істини, світитись і освітлювати все довкруг себе світлом істини і благодаті, а не бути носієм темних інстинктивних афектів. Саме це роз'яснював Ісус Христос, прийшовши у світ людей з Новим Заповітом, який вони знову не сприйняли, хоча він був поді-

бним до них антропоморфно: «Отже, якщо світло, що в тобі, тьма, то яка ж тьма?» (Матв., 6:23).

Релігія, онтологізуючи Слово, Дух Божий як Святий (і священний) Дух Слова, закликає людину до, по-перше, святої віри в Бога як загальносвітового сущого, по-друге, самопізнання, об'єктом якого має бути простір її душевних спонукань, які без самопізнавального світла знань вона не може випускати назовні. Сутність релігії, за визнанням найвидатніших теологів, священнослужителів, філософів, найбільш адекватним чином представлена Нагірною проповіддю Ісуса Христа. Вона є маніфестом людинотворчої сили мови взагалі, її благородного морально-духовного впливу на душевний потенціал людини зокрема.

Вже сам Ісус Христос символізує своєю чудесною з'явою чудо духовного народження людини зусиллями благодатної енергії слова, сущого в Богові-Отцеві. Христос — боголюдина завдяки своїй одно- і єдинорідності, одно- і єдиносутності зі сприйнятою всією душею, розумом, волею, серцем сутністю Бога. «Перша зі всіх заповідей: *«слухай, Ізраїлю! Господь Бог наш є Господь єдиний; І возлюби Господа Бога твого всім серцем своїм, і всією душею своєю, і всім розумінням твоїм, і всією цілісністю твоею»* (Марк, 12:29-30). Ось чому він проповідує слово, апелює до людей, закликаючи їх полюбити дух Божого слова, яким є розум світобуття. Він, звичайно, не висловлюється подібними чином, але для всіх без винятку народів і над всіма ними панує, володарює, господарює єдиний Бог — загальносвітовий розум. Якщо цього не сприймати з любов'ю всім серцем, душею, розумінням, вольовою зосередженістю на єдиному, можливості стати на шлях, яким може йти тільки і виключно людина, не буде. Буде шлях «око за око, зуб за зуб», тобто шлях війни, шлях, яким йдуть тварини. Любов до Бога як Духа Святого, духу розуму, сполучена з любов'ю до ближнього як начебто до себе самої, відкриває людині шлях самого Бога, шлях, яким може і має, врешті-решт, йти людина.

Він, як ми тільки-но говорили, чітко окреслений в заповідях Бога Мойсею та Нагірній проповіді Ісуса Христа. Наведемо лише деякі положення з них, оскільки тут виразно онтологізується релігійно-християнське бачення становлення людини в її морально-духовних соціокультурних вимірах, в її культурі слова і властивого йому соціуму. Не оброблена (*cultura* — обробка) соціумом Святого Духа людська душа — дикунська і варварська, язичницька, героїчна, але приречена на смерть і забуття. Власне, увесь зміст релігійних текстів має одне призначення — облагородити соціум людської душі соціумом загально-

світового духу, який вона і оголошує Духом Божим.

Старий Заповіт. Настанови Бога Мойсею носять імперативний характер — їх треба *пам'ятати і виконувати*, а не ремствувати на якісь обставини. Тобто, людина зобов'язана вести доцільний і свідомий спосіб життя, — без цього її не можна вважати розумною істотою. Це проглядається у всіх 10-ти настановах.

1. *«Я Господь, Бог твій, Який вивів тебе із землі Єгипетської, з дому рабства; нехай не буде в тебе інших богів перед лицем Моїм»* (Вихід, 20:1-3). Господь — це дух єдності народу, який духовно єднає його в цілісність, надаючи йому звияжної сили для здійснення будь-якої мети. З'єднує, звичайно, рідна мова, властива кожному народу, так би мовити, органічно, природно. Їй належить специфічна душевна енергія цілеспрямовання, без чого життєвий дух розсіюється, втрачає *розум*, який наближає до цілі, цілеспрямовує. Втрачений розум і є рабство, коли людина попадає в залежність від своїх індивідуальних бажань, а не вимог цілого, які є органічними тільки в духовному просторі рідної мови, адже вона народжується і функціонує як дух і розум цілого, а не індивідуального. Цілого і в історичному аспекті — мова приходить до сучасників від їх батьків, пращурів, і сучасному — вона, а не територія проживання, об'єктивно конститує народ як духовний соціум і споріднене суспільство індивідів. Про це також йдеться в Біблії. Бог, розселяючи синів Ноя — Хама, Сіма, Яфета, давав таку настанову: вони, як провідники своїх народів, мають жити *«в землях їх, кожен за мовою своєю, за племенами своїми, в народах своїх»* (Буття, 10:5,20,31). Вони, звичайно ж, не виконали настанови, тому що не вбачали в них розуму, а тільки звучання, тому Бог змушений був зруйнувати Вавілон як хибну форму суспільного розвитку народів. Люди, народи не подібні Богові, якщо в рідній мові нездатні (і не здатні) знайти розум, духовно-соціальну єдність. Ось чому Бог констатував, що *«велика разбещеність людей на землі, і що всі думки і помисли серця їх зло у всякий час; і розкаявся Господь, що створив людину на землі, і засумував у серці Своему. І сказав Господь: знищу з лиця землі людей, яких я створив»* (Буття, 6:5-7). Навпаки, стосовно богобоязного Ноя і його нащадків (відносно них також помилився) *«сказав Господь Бог у серці Своему: не буду більше проклинати землю за людину, тому що помисли серця людського — зло від юності її»* (Буття, 8:21). Зло юності — у нерозумінні того, що об'єктивний розум, який може задовольнити безкінечні бажання юних, міститься в лоні рідної мови, а не в об'єктивному розумі наукового пізнання, абстрагованому фонетично від усіх мов; це розум чистого мислення, розум

Бога, як зазначив Гегель, до того, як він створив світ, розум логічний, а не людський, не для людей. Про це буде йти мова далі, тому повернемось до заповідей, даних Мойсею — провіднику народу, якому потрібно бути для нього живим Богом, отже, перетерпівати трагедію і жахи його юності, його невігластва, незнання змісту власного голосу, але бажання голосно голосити, не чуючи голосу власного пророка-провідника в пустині, хоча він і серед народу.

Інший Бог перед лицем будь-якого народу — дух іншої мови, іншого народу, врешті-решт, дух диявольської спокуси. Не тому, що він є таким у собі самому, а тому, що зваблює незрілу свідомість інших народів, які не відкрили у своїй мові «своєї правди, і сили, і волі», не визнали своїх провідників за рідних і близьких пророків. Це дух заздрощів і до своїх, і до інших, який засуджується в Біблії як найганебніший прояв людської істоти.

Заборона мати інших богів є утвердження принципу монотеїзму, утвердження засадничої ролі народної мови, народної душі, народного розуму, народної історії в його повсякденній життєдіяльності, яка, як і розум, з'єднуючи своїх, здатна зняти поділ на «своїх» і «чужих» взагалі. І починається вона, як і розум, із народної основи і лише потім здатна екстраполюватись на окремих індивідів та інші (вже не чужі й не ворожі) народи.

Можна засумніватись, чи насправді все так, як про це говорить автор. Думаємо, що так, адже Бог як незмінна сутність, уособлюється не обличчям і тілом, а душевним простором народу, презентованим народною мовою. Для такого спілкування не потрібен перекладач, але тлумачення просто необхідні, включно до найефективнішої форми — самотлумачення. Про це, власне кажучи, зміст наступної настанови.

2. *«Не роби собі кумира і ніякого зображення того, що на небі вверху, і що на землі внизу, і що у воді нижче землі; не поклоняйся їм і не служи їм, адже Я Господь, Бог твій, Бог ревнитель, караючий дітей за провину батьків до третього і четвертого роду, ненавидячих Мене, і творитель милості до тисячі родів люблячим Мене і виконуючим заповіді Мої»* (Вихід, 20:4-6).

Ця настанова є дуже насиченою методологічними і світоглядними висновками. Виділимо основні.

- а) Не можна поклонятися будь-чому зовнішньому відносно себе.
- б) Не слід зображати будь-які зовнішні предмети природи, адже, по-перше, вони не є образи цілого, по-друге, предметне зображення будь-чого окремого ображає Бога нерозумінням (і не розумінням) Бога.

в) Бог ревниво ставиться до нерозумних аж до четвертого покоління, і, навпаки, постійно творить милість тим, хто його любить і виконує заповіді.

Тут маємо ніщо інше, як настанову на самопізнання, а не світопізнання. Цілком справедливо, оскільки людина — моральна істота, єдина зі всіх, хто може заборонити собі суто природний спосіб життя і, відповідно, оборонити себе від тваринного, в якому виживає фізично найсильніший. Звідси й кара Божа на декілька поколінь: ведучи тваринний спосіб життя — війни на знищення, хитрість, свідомий обман і т.п., народи отямлюються, мають нагоду дослідити і проаналізувати свою історію і зробити належні висновки, дещо змінити принципи життя, облагородити, хоча б і мінімальною мірою, свою свідомість. До речі, три-чотири покоління — це століття, зміна яких, принаймні для якоїсь частини суспільства, є достатнім приводом для аналізу прийдешнього, для переходу на пізнавальний спосіб життя.

З іншого боку, Бог безмірно милостивий до тих, хто його любить. Якщо Бог це Слово, то любити слово і означає бути філологом, любов'ю і любомудром, бути богоподібною людиною. любити слово на рівні Бога означає не тільки милування його мелодичною співучістю, але й дотримання принципу любові — бути єдиним з його змістом, бути діяльним у слові, бути самим втіленим дієсловом, бути самословом. У християнській практиці це євангелісти — їхніми вустами промовляв Святий Дух, Дух Божий. Церква канонізувала такі тексти як богонатхненні, в той час як філософські тексти не сприймала за істини через наявність чітко зазначеного авторства.

Відзначимо ще одну обставину. Тисяча поколінь обіймає період у 25-30 тисяч років — ось перспектива існування для боголюбивих і богообраних народів. Поки що людство може похвалитись наявністю лише одного вічного народу — єврейського. Він, цінуючи своїх пророків і йдучи за ними, за своїм Богом (своєю мовою), своєю історією і культурою, релігією, не втрачає, будучи полікультурним у своїй освіченості, історичної перспективи. Ми вбачаємо історичний подвиг папи Іоана Павла II й у тому, що він поки що єдиний зі всіх християнських місіонерів виконував роль месії і, відвідуючи віруючих у всіх країнах, звертався до них рідною для їх народів мовою і народи відповідали йому любов'ю і відданістю, недосяжною для інших громадських діячів.

3. *«Не промовляй імені Господа Бога твого даремно, бо Господь не залишить без покарання того, хто промовляє ім'я Його намарно»* (Вихід, 20:7).

Маємо продовження попередньої логіки розгортання Мови як Духа Божого. А саме: Бог не є бог як людиноподібна істота, яку можна побачити чи зобразити і образити Його. Вимовляння слова «бог» не наближає людину до Нього, адже не саме по собі одне слово є носієм народного духу і народного розуму, а система народного мовлення в цілому є тим, що позначає ціле і є ціллю релігійного світогляду. Як безкінечне повторення слова «халва» (чи «цукор») не дає відчуття солодкого, так самий слововжиток імені бога не надихає людину, не дає їй духовної енергії, необхідної для подолання життєвих труднощів. Люди, народи, держави покарані історією тим, що не доклали зусиль для богопізнання, обмежуючись лише вживанням імені. Провина лежить на церкві, яка століттями і тисячоліттями зверталась до народів начебто мовою самого Бога, немовби він емпірично існуюча особа, а не дух і розум народного мовлення. Відомо, що латина перетворила європейські народи в народи-ідіоти, адже той, хто не знав латини, позначався словом ідіот. В Україні людина, що не знала, не розуміла мови богослужіння, мови церковних книг, звалась підлою.

4. *«Пам'ятай день суботній, щоб святити його, шість днів працюй і роби в них усякі справи твої, а день сьомий — субота Господу, Богу твоєму: . . . бо за шість днів створив Господь небо і землю, море і все що в них. А в день сьомий відпочив; ось чому благословив Господь день суботній і освятив його»* (Вихід, 20:8-11).

Зміст даної настанови дає можливість зробити такі висновки.

а) Буденність втягує людину в коло своїх проблем і заважає формуванню всебічного погляду на життя. У зв'язку з цим потрібно розвивати пам'ять.

б) Пам'ять має бути, принаймні, двовекторною: про минуле, головна подія якого — акт боготворчості, і найближче майбутнє — суботу.

в) Повсякденне життя людини слід уподібнювати дням боготворчості: Бог творив світ упродовж шести днів, на сьомий відпочивав. Аналогічно людина: кожен день мав завершуватись зробленими справами, а сьомий — субота — відводиться для прославлення Бога, інакше кажучи, для аналізу зробленого, позаяк аналіз є необхідним компонентом пізнання і формування пам'яті. Вона, в свою чергу, є арсеналом духовності, збереженим у мові життєвим досвідом, помічником людини в її емпіричному бутті.

Шаббат — давньоєврейською означає день відпочинку, день спокою. У цей день людина тільки й може бути релігійною. Тобто має можливість долучитись до святої справи — світо- і самопізнання. Адже для мислення просто необхідно, щоб об'єкт пізнання перебував у стані

спокою, «відпочивав» від руху, який постійно змінює його форму під час безпосереднього фізичного впливу на нього в час щоденної роботи. Людина, зайнята щоденною працею, пов'язаною з використанням предметно-речових знарядь праці, спрямованих на предмет праці, що також має предметно-речову форму, ніколи (або ж їй вкрай складно) не візнає первинність і, отже, святість духовної розумово-аналітичної праці. Іншого способу, крім обраного Богом, як освятити день суботи як день спокою (відпочинок йде і від початку, і від спочивання, спокою), вочевидь, немає. Ми знаємо і не можемо цього забувати, що для зародження розумно-пізнавального відношення людини до навколишнього світу потрібно мати вільний від знаряддевої фізичної роботи час. Тому субота освячується не заради того, аби відпочити від тяжкої фізичної шестиденної праці, а заради того, щоб повернути людину до роздумів, взятих зі спогадів — недавніх і давніх. Щоб наодинці з собою згадати (а не проголошувати!) сутність Бога в усіх його настановах, усіх іпостасях. День відпочинку — субота — це і день великого почину, а саме: започаткування самоаналітичної, самокритичної роботи мислення. Раз почавшись, будь-який процес, надто ж пізнавальний, нагадає про себе і вже буденна шестиденна робота має згадку про свято суботи, очікуване заради можливості мати внутрішнє монодіалогічне спілкування з Духом Божим, як духом святості і Святим Духом. А це вже релігія, релігійний стан свідомості, який поступово облагороджує і кожен день творіння, кожен день праці в поті чола — самі винні, самим і спокутувати гріх бездумної юності. . .

5. *«Шануй батька свого і матір свою щоб тобі було добре і щоб продовжились дні твої на землі, яку Господь, Бог твій, дав тобі»* (Вихід, 20:12).

Тут також маємо продовження попередньої заповіді, адже пошана до батька й матері є водночас пошана до роду, пошана до минулого, яке постійно в свідомості сучасників. Якщо дотримуватись духовного зв'язку з живими батьками і духом батьківщини, життя продовжується не лише психофізіологічно, але й духовно-соціально: роки індивідуального життя доповнюються віками народної історії. Вона, власне, і є явленням Святого Духа народу, явленням народного Бога, єдиного і не замінимого, образ якого не може бути зображений предметно, а тільки духовно-діяльно. Якщо немає шанування батьків, не буде й шанування роду, бажання вивчити, дослідити власний родовід, який і є родоводом народу. Справді, минуле відкриє незаперечну істину, а саме: минуле пов'язує усіх індивідів у народ. Навпаки, сучасне дає небагато підстав, аби сучасники вважали себе єдиним народом і мали єдиний

і спільний дух цілеспрямованої життєдіяльності, без чого досягнути бажаної всіма цілі неможливо.

Подальші заповіді-настанови носять яскраво виражений імперативний характер, який забороняє вбивати, перелюбствувати, красти, неправдиво свідчити на ближнього чи бажати щось із його майна.

Часто дослідники припиняють аналіз так званих загальнолюдських моральних заповідей наведеними десятима настановами. І не доводять, таким чином, справу до логічного завершення. Принципове ж значення має не саме проголошення, а той душевний стан, те враження, яке воно породжує в аудиторії слухачів. Адже завдання полягає не в тому, щоб щось проголосити, повідомити. Мета впливу на народну свідомість — вивести незвичну до глибоких роздумів народну душу зі стану врівноваженого спокою. Він, ми знаємо, є нормальним станом матеріальної системи, тіла. Навпаки, нормальним станом духу є його неспокій, рух, розвиток, мінливість, сумнів. Людина, яка має бажання стати істотою розумною, духовною, зобов'язана жити в стані постійної душевної напруги.

Так ось, народ іудейський був вражений духовною потужністю змісту настанов на рівні могутності природних стихій. *«Весь народ бачив громи і блискавки, і звук трубний, і гору задимлену; і побачивши те, весь народ відступив і став здалеку. І сказали Мойсею: говори ти з нами, і ми будемо слухати, але щоб не говорив із нами Бог, щоб нам не померти. І сказав Мойсей народові: не бійтесь; Бог до вас прийшов, щоб випробувати вас і щоб страх його був перед лицем вашим, щоб ви не грішили. І стояв увесь народ здалеку, а Мойсей відступив у морок, де Бог»* (Вихід, 20:18-21).

Спробуємо дати версії-коментарі щодо наведеного фрагмента.

а) Для народу сила Духа Божого проявляється не в змісті його мовлення — це збагнути складно, а в могутності природи, в мовленні її стихій, якими, він це здатен сприйняти і так і сприймає, дихає душа самого Бога, функція якого в наведенні жаху і страху на людину і все живе, яке схиляється перед силою.

б) Народ, відчуваючи силу Божу, погоджується на владу людини над собою, але таку, яка цілком очевидно для них мала спілкування з Богом, тобто може впливати на поведінку людей, підпорядковувати її своїй волі.

в) Людське життя — це випробування страхом смерті, яке полягає в намаганні жити морально, дотримуючись Божих — священних — настанов. Хто дотримується їх, той не має страху смерті, отримуючи вічне життя і славу — його ім'я залишається в народній пам'яті на віки

(й навічно). Причому, смерть не означає фізичне знищення, а драматичне й трагічне існування, таке, в якому немає задоволення, тому його супроводжують роздуми про смерть, а не роздуми про життя як найвище благо.

г) Бог — це повний морок, щось абсолютно реальне в своїй могутній силі, але ця реальність не може бути пізнана, а тільки передана через пророків. І тут немає якоїсь містики. Пізнати Бога можна двома засобами:

1) вірою в нього як загальносвітову цілісність — це шлях для народної більшості;

2) через одкровення, в якому цілісність представлена абсолютним світлом, яким є світло загального: маючи його, можна дедуктивно вивести (створити) світ в усіх його емпірично-чуттєвих проявах.

Це і є пророцтво — бачення наперед. А попереду в усіх поколінь людей одні й ті ж моральні засади поведінки. Їх, власне, і переповідає Господь Мойсею у мороці, куди вони усамітнилися від людей. Тобто, їх туди відправила чуттєва свідомість, яка бачить світ, але їй важко прозріти світло — для цього потрібне умозріння. Тому воно передається через речі та ритуальні дійства з ними, а не засобами розумно-понятійного мислення.

Новий заповіт можна розглянути як спробу вплинути на народну свідомість засобами слова, тих повчальних оповідок, які використовує Ісус Христос. Саме тому він явився людям у майже повній фізичній немічності відносно потреби самозахисту, але з неймовірним чудом безмежної любові до них, включно до самопожертви, і чудом змісту тих настанов, які він пропонував для використання у міжлюдських взаєминах, аби утвердити любов, мир, спокій і злагоду серед людей і народів. Але детально релігійна сутність слова в християнстві буде нами розглянута в наступній статті.